

Ook dit jaar nemen we u mee op een wandeling door de Leiderdorpse Heemtuin, en meer specifiek langs de beelden die daar nu geëxposeerd zijn. Beelden gemaakt door kunstenaars op basis van het thema *Chaos in orde*. Tijdens wandelingen door de Heemtuin heb ik ook nu weer vrij spel gegeven aan m'n eigen associaties bij de beelden en op grond daarvan een keuze gemaakt uit het werk van moderne Nederlandse en Vlaamse dichters. Tussen elk beeld en elk gedicht loopt de lijn van mijn verbeelding, die straks bij u als reisgenoten ongetwijfeld weer een nieuwe lijn van verbeelding tevoorschijn tovert.

Ik wil beginnen met een gedicht van de dichter-schrijver Gerrit Komrij dat notabene *Chaos* heet. Het is her eerste van een serie van drie, later komt nummer 3 nog ter sprake. Net als veel moderne poëzie is ook dit een ars-poëticaal gedicht, een gedicht dus over het dichten zelf. De dichter probeert met zijn kunst de chaos te bezweren en te dressereren tot een bepaalde orde. Wat aanvankelijk niet lijkt te lukken, komt later als bij toeval toch tot stand. Misschien zegt dat iets over de kunstenaar in het algemeen, en dus ook over de beelden die we straks gaan bekijken: stuk voor stuk zijn het pogingen de chaos als het ware *in orde* te krijgen.

GERRIT KOMRIJ (uit: *Alle gedichten tot gisteren*, 1994)

CHAOS 1

Hem vliegen losse woorden naar de keel.
Een grenspaal. Vale paarden. Takkenbossen.
Oog. Krijt. Een legioen. Gevaar. Vuilgeel.
Ze dansen door het luchtruim. Zie ze hossen.

Hij kan er op papier niets mee verlossen
Wat lijkt op een gedicht. Verdomd. Niets past er.
Wat moet een woord als wolken naast kolossen ?
Hij deponeert ze in zijn hoofd. Kadaster.

Het lijkt of ze voorgoed begraven zijn.
Maar vroeg of laat begint een dunne draad,
Gesponnen uit melancholie en pijn,

Van woord tot woord een weg te zoeken om
Een web te weven – stom en delicaat –
Waaruit opeens een vers valt. Als een bom.

HEEMTUIM

(1) REMY HABETS / TREAD WATER (4)

De zwemmende soldaten van Remy Habets zijn niet angstaanjagend en zowel letterlijk ontwapend als figuurlijk ontwapenend. Ze lijken in het kalme water van de Heemtuin water volledig in hun element. Ik moest denken aan het gedicht Een zwemmer is een ruiter van Paul Snoek, dat in zwembad De Zijl in Leiden overigens ook als muurgedicht te vinden is. Het gaat over het verbond tussen zwemmer en water, en tegelijk - denk ik - over het verbond tussen de dichter en de taal.

PAUL SNOEK (uit: *Hercules. Gedichten*, 1960)

EEN ZWEMMER IS EEN RUITER

Zwemmen is losbandig slapen in spartelend water,
is liefhebben met elke nog bruikbare porie,
is eindeloos vrij zijn en inwendig zegevieren.

En zwemmen is de eenzaamheid betasten met vingers,
is met armen en benen aloude geheimen vertellen
aan het altijd allesbegrijpende water.

Ik moet bekennen dat ik gek ben van water.
Want in het water adem ik water
word ik een schepper die zijn schepping omhelst,
en in het water kan men nooit geheel alleen zijn
en toch nog eenzaam blijven.

Zwemmen is een beetje bijna heilig zijn.

(2) PATRICK VISSER / HOND, LIBEL, SCHORPIOEN, TOR EN KRAB (9)

Van de dieren van Patrick Visser sta ik stil bij de hond. Patrick Visser zegt dat hij de energie, de unieke kracht van het dier in het ijzer probeert te vatten. Vooral het fysieke aspect dus. Op soortgelijke wijze probeerde de dichteres Judith Herzberg niet de kracht, maar het denken van dieren in een gedicht te vatten. Het meer psychische aspect, zou je kunnen zeggen.

JUDITH HERZBERG (uit: *Zoals*, 1992)

ZOALS

Zoals je soms een kamer ingaat, niet weet waarvoor,
en dan terug moet langs het spoor van je bedoeling,
zoals je zonder tasten snel iets uit de kast pakt
en pas als je het hebt, weet wat het was,
zoals je soms een pakje ergens heen brengt
en, bij het weggaan, steeds weer denkt, schrikt,
dat je te licht bent, zoals je je, wachtend,
minutenlang hevig verliefd in elk nieuw mens
maar toch het meeste wachtend bent,
zoals je weet: ik ken het hier, maar niet waar het om ging
en je een geur te binnen schiet bij wijze van
herinnering, zoals je weet bij wie je op alert
en bij wie niet, bij wie je kan gaan liggen,
zo, denk ik, denken dieren, kennen dieren de weg.

(3) NATASCHA MORSINK & PETRA KNÖTSCHKE / OPEN (6)

Een steen in het water, met daarop een gedicht van Roeline Ruules. Het gedicht op de steen luidt:

ROELINE RUULES

WATERLANDERS

De zee was rustig voor de
Tijd van het jaar

Alleen een kleine stijging
Van het waterpeil
Was niet zoals het hoorde
Volgens het KNMI

Als vissen huilen
Hoor je niets

Natuurlijk moet je bij zo'n steen in het water ook denken aan dat bekende lied van Bram Vermeulen. Hoe je door het verleggen van een steen als het ware een nieuwe orde in de chaos kunt creëren en in overdrachtelijke zin iets - hoe weinig ook - van je bestaan op aarde kunt nalaten.

DE STEEN

Ik heb een steen verlegd
In een rivier op aarde.
Het water gaat er anders dan voorheen
De stroom van een rivier, hou je niet tegen
Het water vind er altijd een weg omheen
Misschien eens, gevuld door sneeuw en regen
Neemt de rivier mijn kiezel met zich mee
Om hem dan glad en rond gesleten
Te laten rusten in de luwte van de zee

Ik heb een steen verlegd
In een rivier op aarde
Nu weet ik dat ik nooit zal zijn vergeten
Ik leverde het bewijs van mijn bestaan
Omdat door het verleggen van die ene steen
De stroom nooit meer die zelfde weg zal gaan

(4) WILLEM SPEEKENBRINK / BRON (8)

Het ontstaan en het einde van het leven is voor deze kunstenaar een belangrijk thema. Hoewel het materiaal waaruit de schijf is gemaakt aluminium is, heeft het ook iets van een steen, en in mijn ogen is het ook een soort planetoïde, of een maankrater of een UFO desnoods. En dat gat in het midden, dat is toch ook iets van het zwarte gat waaruit alles tevoorschijn kan komen, maar waarin ook alles kan verdwijnen. Die gedachte leidde me naar dit gedicht van Ruben van Gogh dat aangeeft dat het in het heelal ook maar één grote chaos is.

RUBEN VAN GOGH (uit: *Aan het eind van het begin*, 2001)

IN HET HEELAL

In het heelal is altijd wat te doen.
Sterren planeten razen door elkaar
en moeten in banen worden geleid.

Melkwegstelsels in kaart gebracht
en onderhouden, clusters uiteen-
gerafeld. Altijd druk, altijd druk.

En dan die reizigers,
altijd hun geliefden kwijt, altijd weer.
Kosmische stormen trotserend
zweven zij die grote ruimte in
en vereenzamen.

Er valt gelukkig ook te lachen.
Lekker ineens verdwijnen
in zo'n sympathiek zwart gat:
eeuwig geborgen. Maar dan.....

Een twee drie supernova hoepla,
daar ben ik weer.
Daag.

(5) HANS VAN LUNTEREN / SCHEIPAAL (5)

Een grenspaal, een scheipaal. Dit werk brengt me weer bij Gerrit Komrij en zijn Chaos-cyclus. In het derde gedicht heeft deze dichter het over 'het woord als grenspaal' dat tot mislukking gedoemd is. want de chaos is krachtiger dan de orde, de schijnorde in feite die de dichter met zijn poëzie geprobeerd heeft tot stand te brengen. Inderdaad, dat het in het eerste gedicht van de cyclus nog wèl lukte, dat was puur toeval, zoveel wordt in dit derde gedicht wel duidelijk.

GERRIT KOMRIJ (uit: *Alle gedichten tot gisteren*, 1994)

CHAOS 3

Als alles raast en kolkt en kookt en spat
Houdt dan een woord als grenspaal nog wel stand?
Of springt de watergolf over de rand
Van het gedicht en maakt de bladzij nat?

Vliegt dan het boek dat dit gedicht bevat
Niet acrobatisch dansend uit uw hand,
Als door een windhoos opgetild, totdat
De inhoud zuigend losschiet uit de band ?

Ontploft het vers, zodat uw hand verbrandt?
Zakt u met boek en al in een zwart gat?
De dichter is niet slechts een simulant
Maar hij verbeeldt zich ook nog wonder wat.

(6) JEANNETTE EFRAÏM / DE MEERKOETKRING (2)

Jeannette Efraïm brengt met haar meerkoetkring orde in een omgeving waar je chaos verwacht, zo zegt ze zelf. Er zijn niet zo gek veel gedichten waarin meerkoeten voorkomen, maar ik heb er toch één gevonden, met De meerkoet als titel zelfs, van H.H. ter Balkt. De meerkoet in zijn gedicht wordt geïdentificeerd met Albert Einstein 'in een leistenen cape'. Een visuele, puur persoonlijke associatie. En verder: de omstandigheden zijn bepaald niet – zoals vandaag - zomers, want het gaat over het dunne ijs dat de meerkoet betreedt en in de kracht waarvan hij zich vergist. Hij verwacht als het ware orde, hij wordt geconfronteerd met chaos. Ik moest heel sterk denken aan een aforisme van Godfried Bomans: Een statisticus waadde vol vertrouwen door een rivier die gemiddeld één meter diep was. Hij verdronk.

H.H. TER BALKT (uit: *Hemellichten*, 1983)

DE MEERKOET

'met betrekking tot
de gedachten van de mensen, beter
ze niet hardop te horen, luidop
sprekend boos kroos'

einstein betreedt de slotgracht
in een leistenen cape haastig
van de kapstok gegrist van riet
' $e=mc^2$, tingting,

nog even iets interessants doen
met mijn metaaldetector!
kijk het ijs houdt...
en wat de relativiteit aangaat'

over dun ijs stapt hij, zwart van veer
op eenzelvige kostersvoeten
een tinkelende formule
ontsnapt aan zijn keel

het is de slotheer zelf
uit zijn archieven gestapt, zijn oog
rood van lang in boeken turen
over ijskelders en fortifikaties

't kleine hoofd van een denker
boven zijn veel te groenige voeten
stompelt deze koukleum
verstrooid rond boven de gracht

'al jullie roeptekens
zijn ook maar riet, hoor' - krak
zakt hij door het dunne ijs

en duikt

(7) ROBERT PENNEKAMP / HELP (7)

Het plastic van Robbert Pennekamp is gemaakt uit afval en wordt door hem vergeleken met een phoenix, de vuurvogel die is herrezen uit de grote hoeveelheid chaos. Wie 'phoenix' zegt binnen de context van de Nederlandstalige poëzie zegt M. Vasalis, de dichteres van de befaamde bundel De vogel Phoenix uit 1944. Het eerste Phoenix-gedicht daaruit beschrijft hoe ook de dichteres uit de chaos van de oorlog zich een bepaalde orde droomt, een orde die uiteindelijk leidt tot het scheppen van een vers, een gedicht.

M. VASALIS (uit: *De vogel Phoenix*, 1944)

PHOENIX I

Ik droomde in de oorlog, dat het oorlog was:
een houten vliegtuig daalde uit de lucht
en wanklend reed het door het hoge gras
en stopte; kreunen, zingen en gezucht.

Als uit een zieke ark kwamen de gewonde dieren,
van elk soort een, sleepten zich naar een tent
en die was ik, als waar 't een hemel, aan 't versieren
met gras en bomen en een fonklend firmament.

Toen zag ik plotsling op een lange witte
tafel, een grijze vogel met een blauwe kop,
als een blauw vuur, dat in een rechte hitte
brandt op een avondlijke heuveltop.

Was hij gewond en moest ik voor hem zorgen?
Hij klemde droge klauwtjes om mijn vinger heen.
Zo werd het nacht, verblekend tot de morgen,
roerloze ochtend en de zon verscheen.

En toen ik neerzag op mijn eigen handen,
toen was de vinger, die hij klemde, blauw
en schreef een vers, terwijl de vogel brandde...
Toen keek hij om, of hij mij zegenen wou.

(8) IMKE BEEK / BACK TO EARTH (13)

'De takken wijzen neerwaarts naar de grond, maar in de weerspiegeling van het water is alweer de belofte te zien van groei,' aldus de kunstenares. Willem Hussem, een dichter van de kleine observatie, had een dergelijk beeld van weerspiegeling voor ogen in het volgende korte gedicht.

WILLEM HUSSEM (uit: *Mijn kleine tuin*, 2011)

DE TAKKEN VAN DE TREURWILG

de takken van de treurwilg
aan de slootkant
reiken naar de takken
van een treurwilg in de sloot
een vis hapt lucht
de waterkringen weiden er over uit

De schrijfster-dichteres Anna Enquist brengt in het gedicht Stuwmeer ook bomen en water bij elkaar, en zoomt dan in op de geweldige kracht van het water dat niet alleen vreugde verschaft, maar tegelijk - letterlijk en figuurlijk - zo allesomvattend is, dat het tijd en ruimte overstijgt.

ANNA ENQUIST (uit: *Soldatenliederen*, 1991)

STUWMEER

Toen de dam klaar was
begon het water te stijgen.
Kilte ving aan in de berg-
wand. De bomen begrepen
niet hoe zij stikten in wat
hen lief was. Vissen kwamen
te zwemmen in de wijngaard.

Schreeuwend breken mijn kinderen
het gladde watervlak. Ik wil
hen roepen: acht niet de pijn
van tekort, maar vrees de on-
keerbare kracht van teveel, hoor
mij, hoe ik roep, hoe ik keihard zwijg.

Zij maken fonteinen en regenbogen.
Zij lachen en luisteren niet, daar
aan de bovenkant van de diepte,
aan de overkant van de tijd.

(9) DOROTHÉ ARTS / VONDST (1)

Ontkieming, groei, woekering en verval zijn de inspiratiebronnen voor deze kunstenares. Voor de be bioloog-dichter Dick Hillenius geldt exact hetzelfde. In zijn gedicht Kust heeft dat woord een dubbele betekenis: de zee kust het land en uit die liefdesdaad ontwikkelt zich nieuw leven. Maar de dichter eindigt zijn gedicht nogal cynisch: ontkieming, ontwikkeling betekent ook: iets bereikt hebben en dus noodgedwongen iets achterlaten, nooit kunnen doordringen tot de kern, nooit de orde kunnen vinden en altijd een blijvende chaos als (schijn)orde moeten accepteren.

DICK HILLENIOUS (uit: *Verzamelde gedichten*, 1991)

KUST

Elk ontstaan is op grensvlakken
druppels van de ene wereld uitspattend
en aanpassend aan de andere

toen het water stil werd en koeler
ontstond door de inval van licht leven
en waar de zee het land kust
(dans van eb en vloed, elke golf herhaalde paring)
beginnen telkens nieuwe landdieren
en ook de terugkeer van land naar zee
van lucht naar zee, naar land
elke grensovergang verrijkt
dwingt tot nieuwe eigenschappen

of is ontwikkeling niets dan opgeven van bereiktheden
steeds berooider worden, tastend naar wat een kern moest zijn
de reiziger een rollende steen

(10) MARY GERADTS / BLOEMEN UIT BLOEMBED / STEKEL / 5-BLAD / ZINK / VERGEET MIJ NIET (3)

Een gedicht van de schrijver-dichter Cees Nootboom met als titel Harba Lori Fa, tevens de titel van een oud-Brabants volkslied. De betekenis van die woorden is onduidelijk, maar zou mogelijk een verbastering kunnen zijn van het Franse l'herbe fait des fleurs, wat het kruid staat in bloei betekent. Meer in een erotische dan een botanische zin dan wel. Het gedicht gaat, net als het werk van Mary Geradts, over groei, bloei en verval. Wat dat laatste betreft: in 'de wandelaar die slaat met zijn stok' op het eind, herkennen we natuurlijk een variant op de dood met z'n zeis.

CEES NOOTEBOOM (uit: *Zo kon het zijn*, 2003)

HARBA LORI FA

Zoveel soorten bestaan! Zoveel bevolking
om te lijden en lachen in deze heuvels vol stenen!

De vijgeboom staat gebogen in de richting van het zuiden,
boven ons het zachte snurken van een vliegtuig.

Mijn vriend wacht bij een struik met scherpe doornen.
Hij kent het verhaal van zijn ondergang,

we zien de glans van de zee
tussen galappels en distels, een zeil in de verte.

Alles slaapt. Geef mij een ander leven en ik wil het niet.
Schelpen en krekels, mijn kelk is vol eeuwige middag.

De stroom waaruit ik gisteren dronk had koel, helder water.
Ik zag de laurierboom weerspiegeld, ik zag hoe de schaduw

van de bladeren wegdreef over de bodem.
Dit was alles wat ik wilde. Harba lori fa.

Mijn leeftijd hangt aan een draad. Zo ben ik de spin
boven het pad. Die weeft zijn veelhoekige tijd

tussen braambos en braambos,
tot de wandelaar voorbijkomt op weg naar de haven,

de wandelaar die slaat met zijn stok.

WATERSCHAPSHEUVEL

(11) VGTO / GRATIS ORDE (12)

Chaos veroorzaken en orde scheppen, ontregelen en ophelderen, dat zegt iets over dit bouwwerk van VGTO. In een toelichting bij het plastiek zegt VGTO: 'De vlinder in China die met zijn vleugelslag de doorslag kan geven tussen mooi weer en een orkaan in Texas.' In zijn gedicht Ophelderingen spreekt de schrijver-dichter Jacques Hamelink ook over een vlinder: een vlinder die zo zwaar is als de wereld. Kunst zit vol tegenstellingen en gaat in de kern eigenlijk over niets anders dan over vergankelijkheid en eeuwigheid, over leven en dood.

JACQUES HAMELINK (UIT: *De Gids*, jaargang 127, 1964)

OPHELDERINGEN

Ochtend boordevol vogels dekt hem met zijn schouders
middag trekt hem traag over de bemosselde stenen
avond meermalen zijn omhelzing zelden nacht
grillig huiverend zijn huis.

Vlinder maar je bent zo zwaar als de wereld
werveling maar wat zegt dat van volstreekte stilte
woord maar ik ben alweer tekortgeschoten.

De bomen hechten zich zwaar aan de aarde
de mens gewent zich glimlachend aan zijn dood.
Als ik sterf kan geen weten veel groter dan nu zijn

hoewel ik een nieuwe ster schep de koude zal komen
als ik het voorgoed donker maak is de nacht niet dieper geworden
duisternis is evengoed als licht.

Geboorte - ik vouw mij op voor de dood.

(12) ARJEN LANCEL / SPAGAAT (11)

Niets dat meer verbijstert dan de mens, dat is een gedachte die je al in de oudheid vindt, bij de vroegste tragediedichters. We zien de mens hier in een kwetsbare en complexe compositie, alsof de schepping niet volledig geslaagd, niet volmaakt is. De Vlaamse dichter Luuk Gruwez heeft ook zo zijn bedenkingen bij de mens als schepping. Er waren, zegt hij, dichters in het bijzonder en kunstenaars in het algemeen voor nodig om de misbaksels te herstellen, om weer orde in de chaos te scheppen. Maar ook daarin schuilt dan toch weer het gevaar van de mislukking.

LUUK GRUWEZ (uit: *Vuile manieren*, 1994)

SCHEPPINGSVERHAAL

misschien was god wel onvoorzichtig
toen hij het zoogdier schiep
de leeuw, akkoord, een meesterwerk
maar wat te zeggen van de mens?

en had de olifant niet moeten briesen
de dashond met zijn trieste blik
niet moeten piepen als een muis?
had die mens niet moeten mekkeren?

er waren dichters nodig, beter in geluid
zangers met perfecte strot
om wat verkeerd ging te herstellen:
constructiefouten in zijn schepping

hij schiep er enkele, mijn god
en met zijn vette schommelende lijf
deed hij, tot iedereen's vermaak
een walsje in de balzaal op aarde

en of het goed was, zag hij niet

(13) BART ENSING / BUBBELS / SCHRIKDRAAD (10)

Dit werk is een combinatie van natuurlijke vormen met strakke ritmes. Die strakke ritmes bevinden zich als het ware in het snarenspeel van de draden. Die brachten me bij een gedicht van Jan G. Elburg met de titel Geen dood. Het is een ode aan de natuur en een liefdesverklaring aan het leven. Het leek mij een mooi en passend gedicht om de wandeling langs de beelden in de Heemtuin positief mee af te sluiten. 'Er is geen dood omdat er leven is,' luidt de laatste regel. En zo is het.

JAN G. ELBURG (uit: *Gedichten 1950-1975*, 2006)

GEEN DOOD

Hoor,
het is de lucht, of liever,
de wind:
lichte vingers betokkelen snaren,
een blauw trommelvel.

het is water, of liever
de koelte:
het vlugge trippelen
over ongewis glas: glad, rimpelend, glad.

het was hetzelfde voorheen daarna;
en nu ook weer: natuur.
er passen mensen in, dieren, genietingen.

binnen een vogel zing ik mee,
binnen een drinkglas naar de zon getild schitter ik.
ik wil mijn wereld omdat ik mijzelf wil.

vrouwen dragen mijn masker in de dorpen
en mannen mijn stem achter de hagen
ik houd van mijzelf in anderen, veel, veel.

hier is goed geluid en
er is licht om de ogen te troosten,
ook in de nacht,
en ik zie mijn leven op mijn oogleden:
leven, wereld, vrouwen en mannen.

ik zwerf verliefd in mijzelf, in mijn groen
en de horizon rimpelt verder.

en verder?
er is geen dood omdat er leven is.